

**Э.ТУРСУНОВДУН "АВТОПОРТРЕТ" ЫРЛАР ЖЫЙНАГЫНДАГЫ КӨРКӨМ
ИЗДЕНҮҮ ЧЕБЕРЧИЛИКТЕРИ**

Аталган макалада акындын мыкты делинген "Авторпортрет" ыр жыйнагынын тегерегинде сөз болуп, ал кеңири талданат.

Белгилүү адабиятчы К.Асаналиев: "Акындын биринчи ырлар жыйнагы мурда эле жарыяланса да, 1970-жылы "Жигиттик" деген наам менен жарыкка келген жыйнакты Эрнис Турсуновдун акындык башталышы деп эсептейм. Ал эми "Бийиктик" ырлар жыйнагы (1973-ж.) менен, мен билгени, акын ошол мезгилдеги аты дүңгүрөп калган таланттуу акындардын катарына (О. Султанов, Т.Кожомбердиев, Ж.Мамытов) кошулуп, ошол мезгилдин салты-эрежеси боюнча Жазуучулардын пленумунда, съездеринде аты кадимкидей аталып турушу керек эле. Андай болгон жок, ал турмак, жалпы тизмеге да кошулбады, сан жагынан эбегейсиз өсүп кеткен жазуучулардын шарданында жүрдү. Орус философу жана адабий сынчысы Василий Васильевич Розановдун "атак-даңктан куру калгандарды тагдыр өзү сактайт" деген сөзү бар. Дал ошонун сыңарындай, эч кимге билинбей, билгизбей, куду дал өзү айткандай "бака болуп чардабай", жазган ырлары, бөтөнчө, постсоветтик мезгилде жараткан ырлары жыйнакталып, топтолуп, "Автопортрет" деген ыр берметтерин түзгөн" - деп белгилейт ("Кыргыз Туусу", 2010-ж, 19-октябрь, № 80.). Бул лирикалык китеп кыйла изденүүнүн, эргүүнүн жана бир топ эмгектин жемиши экенин андагы дурус лирикалык түрмөктөр ырастап турат. Мисалга алсак,

Жазарымда толкуп жаткан деңизди,

Деңиз болуп кең дүйнөгө алкыймын,

Деңиз менен акын жаны эгизби,

Денем көлкүп, мейкиндикте калкыймын.

(Э. Турсунов. Автопортрет. -Б., 2004. Жазарымда. 30-б.)

Бул жыйнак жөнүндө эң биринчилерден болуп өз баасын берген сынчы К. Эдилбаев төмөнкүлөрдү жазат: "Ырасында эле, көпчүлүк ырларында акындын ой-сезими, дүйнө кабылдоосу, алардын туюнтуу ыкмалары сүрөттөп жаткан предметинин табиятына жараша түркүн ийкемге келе калат, адам турмушундагы кайгылуу көрүнүштөргө, орду толбос өксүктөргө чындап жанын оорутат, кудурети жетишинче жектейт, кокус кубаныч менен шаттыкка бөлөнгөн учурду кездештирсе, өз терисине сыйбай сүйүнөт, аны тезирээк бирөөнө айтууга, даңазалоого шашат. "Автопортрет" жыйнагындагы айрым ырлардын песнялык белгилерге ээ болуп турушу да ушундан". (К.Эдилбаев, 1981: 61).

Акын өзү алдас уруп өткөн күндөрү, аккан суулары жөнүндө кийинки бир лирикалык ырында мындайча ой жүгүртөт:

Жылдар изин сууга жазып ал дайра,

Жылма жылып агып барат капкайда,

Баскан жолдо ташып кайра тартылып,

Баарын көрөт эмне жазса маңдайга.

(Ташып кайра тартылат. 33-б.)

АДАБИЯТ ТААНУУ ЖАНА
ЖУРНАЛИСТИКА МАСЕЛЕЛЕРИ

Жашоо деген бир кылка, бир нукта өтпөөсү табигый иш. Адамдар баштарынан күн менен түндү, жай менен кышты кечирген сымал, узун - кыска өмүр сапарында далай окуялардын күбөсү болорун, ошолор гана адамдын жашоо мүмкүнчүлүгүн кеңейтип турарын эскертип жатат.

Акындын чыгармачылык кудуретине, дүйнөгө көз карашына, фантазиясына жараша окурмандын ой толгоосун козгоп, аң-сезимине бүлүк салат. Алардын темпераменти, эмоциясы, ой дүрмөтү, жүрөк толкуну сыртын тээп тургандыктан, чыгармаларында ар качан жаштыктын белгилери сакталып турат.

Акындын поэзиясынын мындай өзгөчөлүгүн Т.Орокчиев таасын байкап: “Эрнис Турсуновдун акындык бөтөнчүлүгү - өмүр, өлүм, бакыт, кайгы-муң, адам, жашоо, убакыт, табийгат, махабат тууралуу жазылган сонеттеринде жана балладаларында байкалды. Мейли, скрипка же кылкыяк сыбызгытсын, ак чыныны же таш күзгүнү ырдасын, Ысык-Көл же Көкөмерен сыяктуу жер кереметин күүгө салсын, баары бир алардын ар бирин өмүр менен, жылдар менен органикалуу байланышта карайт. Алардын башкы каарманы - өзү. Алган багыт, объект: адамдар, жылдар,”- деп жазат. (“Ысык-Көл правдасы”, 1985-ж, 24-август.) Ырасында эле, буларды автор бири-бири менен карым-катышта сүрөттөйт:

Кайрылып сен артыңа акпагандай,

Мен дагы келбесиме кете берем.

(Көкөмерен, 333-б.)

Ырда Көкөмерен – жөн гана агып жаткан дайра эмес. Акын сүрөттөгөндөй, Көкөмерен кайра арт жагына акпай турган, кайткыс өмүр! Ошондуктан акын: ”мен дагы келбесиме кете берем” деп ырдан кыскача жыйынтык чыгаруу менен жаратылыштын, өмүрдүн түбөлүктүүлүгүнөн кабар берет.

Акындык чеберчилигин ачып көрсөткөн, окурмандын ой-сезимине бүлүк салган мындай ырлар Э.Турсуновдо арбын.

Жаратылыш, алгың келсе, баарын ал,

Жаштыгымды, байлыгымды, үйүмдү.

Бирок менин ким экеним таанып ал,

бир сураарым, калтырып кой сүйүүмдү.

(Ким экеним таанып ал, 72-б.)

Э.Турсуновдун лирикаларындагы дагы бир касиет - ал изденүүгө жана жаңы формага өзгөчө маани бергендигинде. Башкача айтканда, улам жаңы жыйнагын (“Автопортрет”) изденип жараткандыгында. Кээ бир ырлары поэзияда түбөлүктүү ырдалган, ырдала берчү темалардан болсо да, алардын табиятын жеткире түшүнгөн акын турмуштагы кандай кана көрүнүштү албасын, өзүнчө ой жүгүртүп, өзүнчө толгонууга умтулат. “Автопортрет” жыйнагындагы ар бир чыгарма, мейли ал сегиз саптан, алты саптан, төрт саптан турабы, мейли поэма, баллада, ода, реквием, сонет болобу, сыдыргыга салгандай, поэзиянын эң зарыл атрибуттары менен шөкөттөлгөн.

“Автопортрет” жыйнагы - өзүнүн бүтүндөй туруш-турпаты менен дүйнөнүн, жашоонун, улуу турмуштун сулуулугун даңазалаган, дүйнөнүн нукура сулуулугун сөз менен сүрөткө түшүргөн, болгондо да сулуулук нурунан жаралгандай тунук лирикадан турган китеп. Акын кадимки реалдуу аялдын образын көктөн түшүп келгендей Афродитага, Шекспирдин кыялынан жаралган Клеопатрага, жер жүзүнүн не бир көркөм дастаны тең келбеген Нефертитиге, асмандагы Чолпон сыяктуу жаркыраган Татьянага, мээрман асылкеч, бардыгынан улук Каныкейге, бирде нур, бирде шоокум Айчүрөккө, накта айтканда, аялзаттын дүйнөдөгү идеалдардын деңгээлине көтөрүп сүрөттөйт.

АДАБИЯТ ТААНУУ ЖАНА
ЖУРНАЛИСТИКА МАСЕЛЕЛЕРИ

Мен турамын жете албай же кете албай.

Анткени, сен Аялсын,

Бүт ааламды кучактоого даярсын,

Азыр мага мына минтип келесин:

Алып келет Нефертити элесин.

Аркар эмес, жейрен эмес,

Арфа күүнүн абазындай басканы.

Жетер бекен Нефертити көркүнө,

Жер жүзүнүн не бир көркөм дастаны!

(Аял жөнүндө баян, 309-б.)

Аялдын сулуулугу анын ички-тышкы дүйнөсүнүн шайкеш келиши менен, асылкеч, жароокер, боорукер, жайдары сапаттардын табигый айкалышы менен, ай-чырайлуу ачык маанайына сыйда сымбаты төп келиши менен бааланат. Асылкечтин келберсиген келбетинен аруулук аңкып, махабат лаззаты уруп турса, көптү көргөн көзөлдү да өзүнө тартып, көз жоосун сыйкырлап, арбап алат. Кыргыз элинин улуттук маданиятына таандык, чолпондой балбылдаган Таттыбүбү Турсунбаева жөнүндө акын көп жазды. Бир боорундай боор толгоп сүйүп жазды, анын орошон таланты өзү менен кошо ачылбай, эрте кеткенине сыздап күйүп жазды.

Бийиктен бизди карай күлүмсүрөп,

Бир келип, бир кеттиң ээ, жылдыз өңдүү

Тартылып кала берет сүйкүм сүрөт,

Талантын, тамшандырып кыргыз элди.

Билгенге жылдыз өлдү,

Билбеген пенделерге ”бир кыз өлдү”

(Таттыбүбү, 342-б.)

Ар кандай эле өсүп-өнүгүштөгү, айрыкча, поэзиядагы жаңы ийгилик жеңил аткарууга, жүзөгө ашырууга келгенде аябай оор. Аны дароо байкап билүү да кыйын. Андыктан эчен-эчен ачылыштар өз убагында баркалбай, алардын авторлору “акылдан азап” чегип, же көндүм жолдон тетири кеткен терсаяк сыяктанып көрүнгөнү жөнүндө көп эле кабарлар бар. Э.Турсунов да ошол мезгилде башка аты чыгып калган акындардай мыкты чыгармаларды жазса да, сынчы К.Асаналиев белгилеп кеткендей, чындап эле аты көмүскөдө калып же болбосо таланттуу жазылган ырларынын адресине катуу сындарды гана угуп келген. Акын ошол мезгилдеги ага каршы чыккан адамдар жөнүндө ушуга чейин эч жерде сөз кылбаса да, айрым ырларында окурманы менен сырдашып бугун чыгарып алат.

Аламанда тулпар минип канатчан,

Ат салышып алдыга өгүп бараткам.

Кимдир – бирөө тосуп туруп алдыман,

Атты чапты. Сууга түшпүм шар аккан.

Алдыга өтү артымдагы жигиттер,
А мен болдум душманьыма кириптер.
Тулпар минип бир учалбай асманга,
Туура сууда таш кучактап жатканда...

(Аламанда, 73-б.)

“Мезгил – тараза” дегендей, акыры ошол учурда катуу сынга учураган ырлары азыркы мезгилде миндеген өз окурманын тапты десек жаңылышпайбыз.

Чын акынды ыргытсаң да дайрага,
Чыгып келет ташкын болуп кайра да,
Сыйкырынан Көкөтенир даарыган,
Сырга канат, ырга канат айлана.

Калп акынды чыгарсаң да аскага,
Караан болуп ал көрүнөр аз гана,
Аласалып ыйык Парнас тоосунан,
Ал айланат акынга эмес, башкага.

Мен түшүнбөйм, туулгандар канатсыз
Мейкиндерге кантип учат талантсыз?

(Парнас тоосу, 149-б.)

Изденүү акындын ой-толгоосунан гана көрүнбөстөн, аларга түрлөрдү, боекторду таба билгендиктен да көрүнөт. Э.Турсуновдун көптөгөн ырларынан чыныгы поэзиянын көзгө көрүнүп, кулакка угулуп, даамы искелип турган көөнөргүс жалындуу илебин сезебиз.

Азыр сейрек учуроочу бул ыр жыйнактын мыкты болушу андагы ырлардын улам өөрчүп, улам чыңалып отурушунда. Аз жазса да саз жазган акындын касиети мына ушунда.

Адабияттар:

1. Асаналиев К. Э.Турсунов: өзү жалгыз, //Кыргыз туусу, 2010, 19-октябрь, № 80.
2. Орокчиев Т. Дилинде от жанган ырлар.. //Ысык-Көл правдасы, 1985, 24-август.
3. Орокчиев Т. Жолду баскан арбытат. //Кыргызстан маданияты, 1985, № 5, 29-август.
4. Эдилбаев К. Сөз тагдыры. -Ф.: Кыргызстан, 1961, 61-б.